

СПРОБА ВІДКРИТТЯ КИЇВСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ В СТІНАХ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ У 1947 Р.

Початок вищої богословської освіти в Україні, як відомо, був закладений святителем Петром Могилою. У 1632 р. він заснував Києво-Могилянську колегію (з 1701 р. — академія), яку в 1819 р. було перетворено на Київську духовну академію. Сама колегія постала з об'єднання Київської братської школи та Лаврської гімназії. Тож, як видно, біля самих витоків модерної богословської освіти стояли також вчені монахи Києво-Печерської лаври. Надалі зв'язок Лаври з академією не припинявся: чимало осіб з її братії були викладачами та професорами, натомість колишні студенти нерідко ставали її насельниками і навіть архімандритами [див.: 1, 100-119, 150-153]. Так, відновлення Київської духовної семінарії у 1989 р. та Київської духовної академії у 1992 р. саме на території Лаври мало своє історичне та духовне підґрунтя [див. більше: 2; 3]. Проте в роки радянської влади був ще один епізод, пов'язаний з цими осередками церковного життя. Йдеться про маловідомий факт — спробу відкриття духовної академії у стінах Лаври ще в післявоєнний період. Хоча вона й не була реалізована, проте є свідченням того зв'язку, який століттями поєднував духовну освіту з центром чернечого життя на Русі. Власне цей епізод і стане предметом розгляду в цій статті.

Отже, в центрі нашої уваги постають Києво-Печерська лавра та Київська духовна семінарія у повоєнні роки. Лавра у той час, як і сьогодні, була представлена державним історико-культурним заповідником та православним чоловічим монастирем. В історичних дослідженнях роки післявоєнної відбудови Заповідника окреслені в колективних монографіях його співробітників, зокрема А. Д. Гришина, Ю. Д. Кибальника, О. П. Коваль та інших [4, 130-149; 5, 138-149]. Діяльність монастиря на території Нижньої лаври розглянуто в статті протоієрея В. Яковчука [6].

Історію Київської духовної семінарії у повоєнний час представлено роботами кількох напрямів. Найбільший з них присвячено біографіям відомих діячів, викладачів, богословів та майбутніх ієрархів, які в ній працювали. Це статті О. В. Дьяконова [7], протоієрея Р. Капауза [8], протодиякона М. Талалая [9], Е. Л. Меженної, В. В. Бурегі [10] та ієромонаха Митрофана (Божка) [11]. Деякі дослідники зосередили увагу на окремих аспектах життя семінарії: Д. В. Веденеєв — на діяльності радянських спецслужб [12], єпископ Віктор (Коцаба) — на участі її співробітників в міжнародних контактах Українського Екзархату [13]. Функціонуванню власне семінарії присвячено статті ієромонаха Митрофана (Божка) [14; 15].

Для розкриття теми нашої розвідки важливим є огляд архівних матеріалів на сторінках наукових часописів, здійснений А. Д. Гришиним [16], Н. Т. Свешніковою та Г. С. Ляшко [17]. Окремо слід вказати на публікацію протоіереєм В. Яковчуком двох документів у додатках до своєї статті. Це “Справка по вопросу об открытии в Киеве духовной академии” від 15 листопада 1947 р. та текст договору між Заповідником та Українським Екзархатом [6, 316-319]. Спираючись на попередні дослідження, опубліковані документи та інші архівні матеріали, підійдемо до безпосереднього розгляду теми цього дослідження.

Можливість відновлення духовної освіти в Радянському Союзі з’явилася у Православній Церкві в роки Другої світової війни. 28 листопада 1943 р. Рада Народних Комісарів СРСР дозволила відкрити Православний Богословський інститут та пастирсько-богословські курси в Москві [18, 178]. Подібний дозвіл на відкриття курсів у Києві та цілому ряді міст було надано 22 березня 1945 р. [18, 181]. Ці курси було розраховано на 2 роки навчання. 9 липня 1946 р. уряд дозволив на їхній базі відкрити духовні семінарії з 4-річним терміном навчання [18, 183].

У зв’язку зі значною руйнацією в роки окупації, ситуація в Києві виявилася доволі складною. У той час, як в інших містах уже відкривалися семінарії, в Києві не було навіть пастирсько-богословських курсів. Про це 24 грудня 1946 р. доповідав у Москву уповноважений Ради в справах Руської Православної Церкви (далі – РПЦ) по Київській області П. Д. Федотов [14, 187]. Однак інтенсивна підготовка до відкриття курсів усе ж велася протягом всього 1946 р. У кінцевому підсумку було прийнято рішення відкрити у Києві одразу духовну семінарію, щоправда, у складі лише одного 1 класу. Це сталася 18 лютого 1947 р. Семінарія розмістилася у Михайлівському Золотоверхому монастирі в колишній резиденції митрополита Іоанна (Соколова) та прилеглих приміщеннях [14, 189-190]. Самого Екзарха України переселили в будинок по вул. Пушкіна, 36.

Паралельно з організацією базової богословської освіти, Руська Православна Церква намагалася відкрити заклади для надання повної богословської освіти та підготовки церковних науковців. Ще 29 травня 1946 р. Рада Міністрів СРСР Постановою № 1132-465-сс дозволила відкрити духовні академії у Москві, Ленінграді та Києві з кількістю студентів на першому курсі до 50 осіб [18, 183]. Зрозуміло, що на той час, коли в Києві не було навіть пастирсько-богословських курсів, про відкриття духовної академії не могло йтися. Проте після того, як 18 лютого 1947 р. почала роботу Київська духовна семінарія (далі – КДС), можна було працювати на подальшу перспективу. Тож 30 квітня 1947 р. Екзарх України, митрополит Іоанн (Соколов) звернувся до уповноваженого Ради в справах РПЦ по УРСР П. С. Ходченка з проханням клопотатися перед Радою

Міністрів УРСР надати корпуси № 56 з підсобним № 57 і маленьким № 63 на території Києво-Печерської лаври для обладнання їх під Київську православну духовну академію [19, арк. 102].

У той час Києво-Печерська лавра була в жахливому стані. Багато храмів та інших пам'яток архітектури було зруйновано, а відновлювальні роботи проводились дуже повільно через нестачу коштів, будівельних матеріалів та людей. На державне фінансування не можна було розраховувати повною мірою, тому Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР вже з початку 1947 р. був змушений здавати окремі корпуси Заповідника, що не мали історичного значення, в оренду різним організаціям м. Києва. Ті, своєю чергою, зобов'язувалися ремонтувати їх власним коштом. Першими такими орендарями стали Академія наук УРСР, трест “Будмонумент” при Управлінні в справах архітектури Ради Міністрів УРСР, Управління будівництва урядових споруд при управлінні справами Ради Міністрів УРСР, Київська обласна контора “Дорбуд” та ін. [4, 143-144; 5, 147; 17, 260]. Таке рішення керівництва Заповідника було спрямоване на отримання додаткових коштів та здійснення необхідних відновлювальних робіт. Тож ініціатива київського митрополита розмістити духовну академію на території Лаври була логічною на думку Церкви (близькість до монастиря та печерських святинь) і була вигідною Заповіднику, оскільки відповідала його загальній реставраційній політиці.

Споруди, про які йшлося у зверненні митрополита, були в такому стані: корпус № 56 – житловий будинок, що використовували як такий, але він потребував ремонту [20, арк. 32]; корпус № 57 – колишній сарай. Після закінчення війни його використовували як гуртожиток арсеналу. Половину будинку було повністю зруйновано [20, арк. 33]. Корпус № 63 – готель, що використовували під житло, він потребував капітального ремонту [20, арк. 88]. 28 квітня 1947 р. директор Заповідника Д. Ф. Красицький надіслав уповноваженому П. С. Ходченку ескіз плану корпусу № 56 та повідомляв таке: загальна площа будинку становила 912,6 кв. м., будівельний об'єм споруди – 5 009,4 куб. м. Всього корпус налічував 45 кімнат, 20 з яких можна було використати під класні кімнати та гуртожитки. Поруч з корпусом № 56 містився підсобний корпус № 57, з'єднаний з ним галереєю. Останній мав складське приміщення, погріб та приміщення, яке могло бути використане під кухню та їдальню. Надсилаючи план двору, директор повідомляв, що його можна відгородити від загального гостиного двору Заповідника [19, арк. 103].

Беручи до уваги клопотання Екзарха України та лист директора Заповідника, уповноважений 6 травня 1947 р. звернувся до заступника голови Ради Міністрів УРСР М. П. Бажана. В листі до нього П. С. Ход-

ченко нагадав про постанову Ради Міністрів СРСР від 29 травня 1946 р. з дозволом на відкриття у Києві духовної академії, а також про те, що митрополит уже знайшов для неї цілком відповідні приміщення. Однак ці будинки було заселено особами, які не мали нічого спільного ні з Заповідником, ні з Лаврою. За словами директора, їх мали скоро виселити. Тож уповноважений просив розпорядження республіканського уряду про передачу на правах довгострокової оренди вказаних корпусів та прилеглої території з правом відгородитися від інших будівель стіною. Одноразово висловлювалося прохання дати розпорядження прискорити виселення всіх приватних мешканців із вказаних будинків [19, арк. 100-101].

За дорученням М. П. Бажана, голова Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді міністрів УРСР П. М. Овчаренко 20 червня 1947 р. надіслав П. С. Ходченку відповідь. У ній говорилося, що комітет готовий передати в оренду Українському Екзархату корпуси № 56, 57 та 63 за умови, що Екзархат погодиться відбудувати на території Заповідника корпус № 31, куди мали переселити частину мешканців із вказаних корпусів [6, 311]. Згідно з довідкою, у колишньому лаврському готелі проживало більше 30 сімей [6, 317]. Кошторис на відновлення корпусу № 31 під житлове приміщення становив 427 069 крб. У його підготовці дирекція Заповідника виходила із таких розрахунків: 13 000 крб. — проектування, 313 577 крб. — загальні будівельні роботи, 15 570 крб. — водопровід та каналізація, 6 300 крб. — електроосвітлення, 35 000 крб. — аварійні роботи, 20 000 крб. — зимові роботи, 5 % — непередбачувані роботи, 1 % — технічний нагляд [6, 311-312].

18 вересня 1947 р. уповноважений П. С. Ходченко повідомив голові Комітету П. М. Овчаренку та директору Заповідника Д. Ф. Красицькому, що митрополит Іоанн (Соколов) погодився на їхні умови. Він був готовий негайно внести орендну плату в розмірі 346 300 крб. на відбудову корпусу № 31. У зв'язку з цим П. С. Ходченко просив голову Комітету відрядити до нього свого уповноваженого представника для складання орендного договору [19, арк. 104]. Станом на 15 листопада 1947 р. проєкт договору між Заповідником та Екзархатом був готовий. Його мали узгодити із заступником Голови Ради Міністрів УРСР М. П. Бажаном, після чого він міг бути підписаний сторонами [6, 317].

Розглянемо нижче умови самого договору. В користування Екзарху України (!) Заповідник надавав корпуси № 56, 57 та 63а для розміщення у них духовної академії і семінарії (!), а також інших служб терміном на 20 років. Для огороження споруд та прилеглої території дозволялося спорудження дощаного паркану. Капітальний та поточний ремонти, протипожежні та санітарні заходи, відновлення водогону, а також підготовка відповідної документації мали здійснювати коштом Екзарха про-

тягом всього строку оренди. Зміна зовнішньої архітектури в корпусі № 56 заборонялася, проте внутрішні зміни для пристосування приміщень під аудиторії та інші служби було дозволено. Корпуси № 56, 57 та 63а Заповідник зобов'язувався звільнити до 1 травня 1948 р., щоб Екзарх міг почати ремонт приміщень для відкриття академії. Для переселення з них мешканців, Екзарх зобов'язувався відновити корпус № 31 та здати його в експлуатацію Заповіднику до 1 травня 1948 р. Вартість відновлювальних робіт, згідно з кошторисом, було окреслено сумою в 450 000 крб. Сюди було враховано підготовку усієї проєктно-кошторисної та іншої технічної документації. Суму, витрачену на відновлення корпусу № 31, було зараховано як орендну плату за три корпуси впродовж всього 20-річного терміну договору. Після його закінчення Екзарх мав право на продовження оренди, до того ж плата мала встановлюватися за чинними на той час тарифами. Для вирішення спірних питань сторони мали звертатися до Державного арбітражу [6, 317-319].

Аналізуючи текст договору, не можемо оминати того, що поруч з духовною академією у ньому двічі згадано й семінарію. Можливо, митрополит Іоанн виношував плани перевести КДС з Золотоверхого монастиря до Києво-Печерської лаври. По-друге, можемо помітити, як із кожним разом зростала вартість відновлення корпусу № 31: з 427 069 крб. до 450 000 крб. Проте Екзарх був готовий негайно заплатити 346 300 крб. Зрозуміло, що сума в 450 000 крб. йшла в рахунок оренди за всі 20 років користування трьома корпусами і можливо не була занадто великою, але ж її треба було сплатити до 1 травня 1948 р., коли мали завершитися відновлювальні роботи. Враховуючи дату укладання договору – листопад 1947 р., у Екзарха на все було лише п'ять місяців. По-третє, в рахунок орендної плати йшли також витрати на відбудову та ремонт самих корпусів № 56, 57 та 63а. Скільки коштів мали вкласти туди – невідомо. Проте якщо один корпус № 31 вимагав таких витрат, можемо уявити, скільки потрібно було на три корпуси, зважаючи на їхній стан.

Щоб мати приблизне уявлення ситуації з орендарями у Заповіднику, наведемо дані за 1951 р. Тоді на території Верхньої лаври корпуси і підвальні приміщення орендували 11 організацій, на території Нижньої лаври – 5, в тому числі й монастир. Упродовж року передбачалося 600 тис. крб. надходжень до Заповідника, в реальності надходило лише 250 тис. крб. [17, 260]. Якщо запланована сума була непосильною для 16 орендарів Заповідника у 1951 р., то для Екзарха України сума в 450 тис. крб. у 1947 р. була, мабуть, не легшою.

Як вказує протоієрей В. Яковчук, у Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України збереглися два примірники договору між директором Заповідника та Екзархом України. На одному з них

стоїть підпис і печатка директора Д. Ф. Красицького, а підпису митрополита Іоанна нема [6, 312]. На нашу думку, якщо текст договору був підписаний однією з сторін, це означає, що його вже було схвалено заступником голови Ради Міністрів УРСР М. П. Бажаном, і тому він не міг бути лише проектом. Проте це вказує, що Київський митрополит утримався від його підписання, маючи вагомні причини, про які ми можемо поки здогадуватися.

Очевидно, відкриття академії мало не лише проблеми матеріально-технічного характеру, але й організаційно-методичні. За свідченням П. С. Ходченка, митрополит Іоанн розраховував, що до початку 1949 р. в Києві з'являться підготовлені кадри для слухання академічних курсів [6, 316]. Проте перший випуск КДС відбувся лише у 1950 р., оскільки семінарія відкрилася в складі одного I класу [15, 730, 733]. Можливо, набір до академії міг відбутися й з числа випускників Одеської і Волинської семінарій, проте організація і забезпечення навчального процесу в духовній академії вимагала чималих ресурсів. У Москві й Ленінграді академії було створено на базі Православних Богословських інститутів. У Києві такої бази не було. Крім того, рівень забезпечення самої семінарії, зокрема в методичному плані, вимагав багатьох зусиль. Доводилося боротися і за саме її існування. 1 грудня 1948 р. відбулася зустріч митрополита Іоанна з П. С. Ходченком, на якій постало питання про закриття Золотоверхого монастиря та переведення семінарії до іншого місця [21, арк. 101]. 16 липня 1949 р. монастир було закрито, а семінарію переведено до стилобату Андріївської церкви. Через ремонт і пристосування нового приміщення, навчальний рік розпочався лише 6 грудня 1949 р. [15, 729].

Наразі ми зобразили загальний контекст подій, які могли вплинути на можливість підписання договору в листопаді 1947 р. та подальшу перспективу відкриття Київської православної духовної академії на території Києво-Печерської лаври. Хоча вона й не відбулася, спроба реалізації цієї амбітної ідеї в роки повоєнної відбудови не може не вражати масштабністю проекту та готовністю йти на жертви заради відновлення системи духовної освіти в Україні. Лише серйозні перепони могли стати цьому на заваді. Проте прагнення, яке було у митрополита Київського в 1947 р., врешті-решт втілювалося наприкінці ХХ ст.

Джерела і література

1. *Кагамлик С. Р.* Києво-Печерська Лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.). – Київ, 2005.
2. *Антоний (Шаканич), митр.* Киевские духовные школы: 400 лет служения Православной Церкви // ТКДА. – Київ, 2015. – № 23. – С. 21-36.
3. *Сильвестр (Стоичев), еп.* Київські духовні школи: тридцять років відродження (1989–2019) // ТКДА. – Київ, 2019. – № 31. – С. 29-40.

4. Очерки истории Киево-Печерской лавры и Заповедника. – Київ, 1992.
5. Киево-Печерська лавра – пам'ятка історії та культури України. – Київ, 2006.
6. *Яковчук В., прот.* Існувати – значить перемогти: повоєнна історія Києво-Печерської Лаври (1944–1953 рр.) // ТКДА. – Київ, 2017. – № 26. – С. 303-319.
7. *Дьяконов А. В.* Митрополит Николай (Кутепов): время служения в Киевской духовной семинарии (1958–1959 гг.) // ТКДА. – Київ, 2011. – № 15. – С. 167-172.
8. *Капауз Р., прот.* Викладачі Київської і Волинської духовних семінарій в радянський період – С. М. Патій та Г. І. Шиманський // ТКДА. – Київ, 2015. – № 23. – С. 237-243.
9. *Талалай М., протод.* Протоіерей Александр Луценко – выпускник Харьковской духовной семинарии и Киевской духовной академии, первый инспектор возрожденной в 1947 г. Киевской духовной семинарии // ТКДА. – Київ, 2016. – № 24. – С. 198-222.
10. Письма митрополита Иоанна (Вендланда) к митрополиту Гурию (Егорову) / Подгот. текста, вступит. статья и коммент. Э. А. Меженной и В. В. Буреги // ТКДА. – Київ, 2019. – № 30. – С. 123-139.
11. *Митрофан (Божко), ієром.* Протоіерей Сергій Афонський (1889–1963) // Київські історичні студії. – 2021. – № 1 (12). – С. 134–141. URL: <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2021.115>.
12. *Веденеев Д. В.* Духовные учебные заведения Украины как объект оперативной разработки спецслужб (по документальным материалам МГБ-КГБ УССР 1940-х–1950-х гг.) // ТКДА. – Київ, 2015. – № 23. – С. 244-263.
13. *Виктор (Коцаба), еп.* Участие Киевской духовной семинарии в международных контактах Украинского Экзархата 1947–1955 гг. (по архивным документам уполномоченного Совета по делам РПЦ по УССР) // ТКДА. – Київ, 2019. – № 31. – С. 41-51.
14. *Митрофан (Божко), ієром.* Київська духовна семінарія 1946–1947 рр.: обставини відкриття та перший навчальний рік // ТКДА. – Київ, 2020. – № 33. – С. 186-196.
15. *Vozhko, Mitrophan.* The Kyiv Theological Seminary in 1947–1960: A Brief Introduction to Further Study // Теолошки погледи. – Београд, 2020. – Т. LIII. – № 3. – С. 723-742. URL: <https://doi.org/10.46825/tv/2020-3-723-742>.
16. *Гришин А. Д.* Огляд матеріалів з історії Києво-Печерського монастиря (1917–1930, 1041–1961 рр.) // Лаврський альманах : Зб. наук. праць. – Київ, 2003. – Вып. 9. – С. 8-19.
17. *Свєшнікова Н. Т., Ляшко Г. С.* Нововиявлені документи щодо відновлювальних робіт у Заповіднику в післявоєнний період // Могилянські читання 2013 року: Зб. наук. праць: Збереження історико-культурної спадщини: реставратори та реставрація – доля пам'яток і людей. – Київ, 2014. – С. 257-261.
18. *Катаев А. М.* Духовные школы Русской Православной Церкви в 1943–1949 годах // Вестник церковной истории. – 2006. – № 1. – С. 176-190.
19. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 3, спр. 45.
20. КПЛ-А-1465.
21. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 3, спр. 49.